

## Küszöb vagy tornada

Bizonytal emlékeztek még a púpos törpe alakjára, Benjamin *A történelem fogalmáról* írt téziseinek első részéből: a sakkozó automatában rejtőző törpe ellenlépéseivel győzelemre segíti a török ruhába öltöztetett mechanikus bábut. Benjamin ezt a képet Poe egyik elbeszéléséből kölcsönzi, majd a történetfilozófia területére átültetve fűzi hozzá, hogy a törpe valójában maga a teológia, aki „manapság köztudomásúlag kicsi és csúf, és amúgy sem szabad szem előtt lennie.”<sup>1</sup> és akit, ha a történelmi materializmus szolgálatába fogad, megnyeri történelmi játszmáját félelmetes ellenfeleivel szemben.

Így vezet rá minket Benjamin arra, hogy magát a tézisek szövegét tekintsük olyan sakktáblának, amelyen döntő elméleti ütközet zajlik, méltán föltételezve, hogy szintén egy, a sorok közt bujkáló teológus segédletével. Kicsoda lehet ez a púpos teológus, akit a szerző olyan jól elrejtett szövegében, hogy mindezidáig fölismerhetetlen maradt? És lehetséges-e, hogy a *Tézisekben* olyan utalásokra és nyomokra leljünk, amelyek lehetővé teszik számunkra megnevezni azt, ami semmilyen körülmények között nem engedheti meg, hogy lássák?

## Idézet

A benjaminí cédulakatalógus ismeretelméleti följegyzéseket tartalmazó N. kötegének [Konvolut N.] egyik jegyzetében olvashatjuk: „ennek a

DOI: 10.61901/Kellek.2023.70.02

Giorgio Agamben: Soglia o tornada. In *Uő: Il tempo che resta. Un commentario alla Lettera ai Romani*. Bolatti Boringhieri, Torino, 128–135.

1 Walter Benjamin: *Gesammelte Werke*. Szerk. Hermann Schweppenhäuser és Rolf Tiedemann. I–VII. kötet. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1974–1989, I/2. kötet, 690. Magyarul lásd: Walter Benjamin: *Angelus novus*. Ford. Bence György. Gondolat, Budapest, 1980, 961.

munkának a legmagasabb szintre kell fejlesztenie az idézőjelek nélküli idézés művészetét”.<sup>2</sup> Mint tudjátok, Benjamin számára az idézés stratégiai funkcióval bír. Ahogy a múlt és a jelen nemzedékei titkos találkoztót adnak egymásnak, nos ugyanígy tesznek a hajdani és a mostani szövegek is; az idézetek pedig, hogy úgy fogalmazzunk, ezen találkozások közvetítői. Nem meglepő, hogy észrevétlenül és inkognitóban teszik a dolgukat. Inkább a lebontás, mintsem a megőrzés munkája ez: „az idézés”, ahogy Benjamin írja Krausról szóló esszéjében, „nevén idézi a szót”; „pusztítón tör ki az összefüggésből”, egyszerre „megmentő és büntető”.<sup>3</sup> A *Mi az epikus színház?* című esszéjében Benjamin úgy fogalmaz, hogy „egy szöveget idézni annyit tesz, mint kiszakítani kontextusából”. És a brechti epikus színház a színész gesztusainak idézhetővé tételét tűzi ki feladatául. „Gesztusait a színésznek úgy kell kiemelnie”, teszi hozzá, „ahogyan a szavakat térezi a betűszedő.”<sup>4</sup>

A német ige, amelyet itt *térezésnek* fordítottunk, az a *sperr*en. Ez a szó jelöli azt a – nem kizárólag német nyomdászati konvenciót, amelyben a dőltbetűzést a kiemelni hivatott szavak betűi közé ékelt spáciumok váltják ki. Legépelet kézírataiban Benjamin mindig eszerint jár el. Paleográfiai szempontból a térezés az abbreviatúra ellentéte: míg a másolás gyakorlatában azokat a szavakat rövidítjük, melyek teljes szóalakjára nem volt szükség kiolvasásukhoz (vagy gondoljuk Traube *nomina sacráira* – melyeket nem kellett elolvasni): a térezett fogalmakat ezzel szemben szuperolvasásnak, kettős olvasásnak tesszük ki – e kettőzött olvasat, ahogy Benjamin sejteti, az idézés palimpszesztusa.

Ha pillantást vetünk a történelem fogalmáról írt tézisek *Handexemplarjára* [kézirata], Benjamin már a második tézisben működteti ezt az eljárást. Alulról a negyedik sorban olvashatjuk: „*Dann ist uns wie jedem Geschlecht, der vor uns war, eine s c h w a c h e messianische Kraft mitgegeben*”, „[a]kkor valami g y e n g e messiási erő adatott nekünk, miként minden előttünk járó nemzedéknek is”. Miért a gyengét térezi a szöveg? Milyen típusú idézéssel találjuk itt magunkat szemben? És miért pont a messiási erő – amely Benjamin szerint előidézheti a múlt megváltását az, ami gyenge?

Nos, én egyetlen szöveget ismerek, amelyet kimondottan a messiási erő gyengeségének témakörében írtak. Az általunk már többször is tárgyalt 2 Kor 12, 9-10-ról van szó. Pál kéri a messiást, hogy szabadítsa meg őt a húsába ékelt tövistől, melyre így hangzik a válasz: *hé gar dünamisz en asztheneia*, „az én erőm erőtlenség által végeztetik el”. „Annakokáért”, folytatja az apostol,

2 Benjamin: *Gesammelte Werke...* Id. kiad. V. kötet, 572.

3 Benjamin: *Gesammelte Werke...* Id. kiad. II. kötet, 363.

4 Uo. 536.

„gyönyörködöm az erőtlenségekben, bántalmazásokban, nyomorúságokban, üldözésekben és szorongatásokban a messiásért; mert a mikor erőtelen vagyok, akkor vagyok erős [dünatosz].” Hogy idézőjelek nélküli idézéssel állhatunk szemben, Luther fordítása igazolja vissza. Ez természetesen Benjamin figyelmét sem kerülhette el. Míg Jeromosnál azt olvashatjuk, hogy „*virtus in infirmitate perficitur*”, Luther, akárcsak a modern fordítók többsége, a következő változatot ajánlja: „*denn mein Kraft ist in den schwachen Mechtig*”; e fogalmak (*Kraft* és *schwache*) együttes jelenléte, a hatványozott olvashatóság, a páli textus titkos jelenléte a tézisek szövegében az, amit a lezárás diszkrétén jelezni hivatott.

Gondolhatjátok, mennyire megérintett a páli textus – igaz, nem is annyira mélyen elrejtett jelenléte Benjamin *Téziseiben*. Ha jól tudom, Taubes volt az egyetlen, aki Benjaminsnál valószínűsítette Pál hatását, ám az ő hipotézise a húszas évek eleji *Teológiai-politikai töredékre* vonatkozik, melyet ő a Róm 8, 19-23-mal hoz kapcsolatba. Taubes sejtése minden bizonnyal helyes; ugyanakkor mégsem beszélhetünk nála idézésről (talán, a benjamini *Vergängnis*, a mulandóság terminusának kivételével, mely a lutheri fordítás 21. versének „*vergengliches Wesen*” felelne meg) – sőt, mi több, a két szöveg jelentősen eltér egymástól. Míg Pálnál a teremtés akarata ellenére vettetik alá a pillanatnyiságnak és a megsemmisülésnek, és ezért nyög és szenved a megváltást várva, addig Benjamin lenyűgöző megfordításában a természet pont azért tesz szert messiási jelentőségre, mert örökösen és végletesen mulandó, és e messiási mulandóság ritmusa a boldogság.

## Kép

Most, hogy sikerült fölfejteti a második tézis páli idézetét (emlékeztetek, hogy a *Tézisek* Benjamin utolsó írásai közé tartoznak és a történelemről alkotott messiási fogalmai testamentumi jelleggel bíró kivonatát adják), azelőtt is nyitva áll az út, hogy nevén nevezzük a történelmi materializmus bájának szálait mozgató púpos teológust.

A kései Benjamin gondolkodásának egyik legtitokzatosabb fogalma a *Bild*, vagyis a kép. Többször találkozunk vele a *Tézisek*, különösen az ötödik tézis szövegében, ahol ez áll: „A múlt igazi képe [*das wahre Bild*] *el-suhan* előttünk. Egy felvillanó képben lehet csupán a múltat megragadni; abban a soha vissza nem térő pillanatban, amelyben éppen megismerhető. (...) Mert a múlt képe pótolhatatlan; minden jelennek, amely nem ismeri föl benne, hogy rá utal, tartania kell tőle, hogy elveszíti.”

A szövegben több olyan passzus is található, amelyekben Benjamin igyekszik meghatározni történelemről alkotott fogalmának eme eredeti *terminus technicus*át, de talán egyetlenegy sem annyira pontos, mint az *Ms. 747*: „Nem arról van szó, hogy az elmúlt fényt vet a jelenbelire vagy a jelenbeliből fény vetül a múltbelire, hanem a kép maga lesz az, amelyben az egykor voltat magában őrző elem [Gewesene] a mosttal villámcsapás-szerűen egy konstellációvá áll össze. Mert miközben a jelennek a múlthoz való viszonya tisztán időbeli kontinuuus, az egykor voltat magában őrző elem viszonya a mosthoz dialektikus: nem időbeli lefolyás, hanem kép, mégpedig ugrásszerű.”<sup>5</sup>

*Bild* Benjamin számára minden olyan dolog (tárgy, műalkotás, szöveg, emlék vagy dokumentum), amelyben egy múltbeli és egy jelenbeli pillanat egy konstellációban egyesül: a jelennek föl kell ismernie magát a múltban, míg ez utóbbi csak az előbbiben teljesedhet be és tehet szert jelentésére. A múlt és a jövő Pálnál megfigyelt hasonló együttállásra tipológiai viszonyként hivatkoztunk. Adott egy múltbeli pillanat (Ádám, átkelés a Vörös-tengeren, a manna stb.), amelyet a messiási idő *tüposz*aként kell fölismernünk – sőt, amint láttuk, a messiási *kairosz* éppen ez a viszony. De Benjamin miért *Bild*ről, képről beszél, és nem típusról, vagy a *Vulgatában* is használt figuráról? Nos, ez esetben is rendelkezésünkre áll egy további, jelöletlen idézeteink sorát gyarapító szöveghely: Luther a Róm 5, 14 *tüposz* *tou mellontoszát* adja vissza, úgy hogy „*welcher ist ein Bilde des der zukunfftig war*” [Károlinál: ama következőnek kiábrázolása – a ford.] (1 Kor 10, 6 itt *Furbilde* [Károlinál: példa – a ford.], míg a Zsid 9, 24 *antitüposza* mint *Gegenbilde* [Károlinál: másolat – a ford.] szerepel). Különben a benjamini eszköztárnak ebben a tézisben is szerves részét képezi a térezés. Három szóval a *Bild* után tolvá olyan fogalom kaphat így hangsúlyt, amelyben első látásra semmi rendkívüli nem lenne: „*das wahre Bild der Vergangenheit h u s c h t vorbei*” – hacsak nem az 1 Kor 7, 31-re céloz a szöveg: *paragei gar to szkhéma tou koszmou*, „mert elmúlik e világnak ábrázatja”. Lehetséges, hogy Benjamin innen vehette elképzelését, miszerint a múlt képe örökre eltűnhet, ha a jelen nem ismeri föl benne magát.

Emlékezték, hogy Pál leveleiben a *tüposz* szorosan kapcsolódik az *anakephalaioszisz*,<sup>6</sup> a rekapituláció [összefoglaló ismétlés] fogalmához,

5 Benjamin: *Gesammelte Werke*... Id. kiad., I. kötet, 1229. A fordítás Bacsó Béla fordításának felhasználásával készült. Lásd: Bacsó Béla: A felszín kicsiny szimptomái. *Jelenkor*, 2006 (49):3, 303.

6 <Az Ef 1, 10-ben mint az idők teljességének oikonomiájára például szolgáló fogalom a különböző bibliafordításokban az 'összegyűjtés' és az 'átismétlés' jelentései között ingadozik (Károli: egybeszerkeszt; Káldi: összefog; Békés-Dalos: mint főben,

és hogy a messiási időt e kettő együtt határozza meg. A benjamini szöveg egyik igen jelentős helyén, a legutolsó tézis (amely, miután fölfedezték a *Handexemplart*, már nem a tizenyolcadik, hanem a tizenkilencedik) legvégén találkozhatunk vele. Nézzük hát a szóban forgó részletet: *Die Jetztzeit, die als Modell der messianischen in einer ungeheuren Abbraviatur die Geschichte der ganzen Menschheit zusammenfasst, fällt haarscharf mit d e r Figur zusammen, die die Geschichte der Menschheit im Universum macht.* („A Most-idő, amely – mint a messiási idő modellje – egy szörnyű abbreviatúrában összefoglalja az emberiség történetét, hajszálpontosan megegyezik a z z a l az alakkal, amilyenek az univerzumban jelenik meg az emberiség története.”)

## Most-idő

Pár szót, mindenekelőtt a *Jetztzeit* fogalmáról. A *Tézisek* egyik kéziratában, vagyis az egyetlen, a szó valódi értelmében vett kéziratban, amely Hannah Arendté volt, a szó idézőjelben szerepelt (a kézírást nem lehetett *térezni*). Emiatt fordította Renato Solmi – a *Tézisek* első olasz fordítója – a terminust úgy, mint „most-idő” [*tempo-ora*]. Ez a minden bizonnyal önkényes szóalak (tekintve, hogy a német fogalom egyszerűen aktuálisat jelent) mégis megőríz valamennyit Benjamin szándékából. Mindazok után, ami a *ho nün kairosz*, a messiási idő páli terminus technicusa kapcsán elhangzott szemináriumsorozatunkon, lehetetlen nem észrevenni a

foglaljon össze; Új protestáns ford.: egybefoglal). Teológiailag Irénaiosz bővíti ki a gnosztikusokkal vitakozó *Adversus Haereses* ötödik könyvének 21. fejezetében. Hogy megfordítsa a bűnbeesés következményeit, Isten Igéje az emberben testesül meg, vagyis Ádám bűnössé lett, a szenvedés és a végesség törvénye alá vetett testében éli meg Ádám életének fordítottját, az Atyával való közösséget: vagyis az ember számára nem valamiféle örök szellem, hanem saját, esendő, de Krisztus befogadása által átlényegített teste jelenti a megdicsőülés kiindulópontját. Vö. a *theoszisz* és az *apokatasztaszisz* fogalma Hitvalló Maximosznál. (A fordító megjegyzése).>

- 7 <Noha Bence György a benjamini szöveg 'ungeheure Abbraviatur'-ját mint 'roppant abbreviatúra' adja vissza, a fogalom 'szörnyű abbreviatúra'-ként való fordításával egy Marx felé irányuló lehetséges kapcsolódást is szeretnék jelezni. A *tőke* kezdőmondatában olvasható 'szörnyű árügyüjtemény' (az eredetiben, egyébként idézőjelbe téve 'ungeheure Warensammlung'), az áruvilág mérték nélküli totalitása hasonló módon ökonomizálja – rejti el/ mutatja meg – a szembeszökő és diffúz látványban az áru lényegét, ahogyan a történetfilozófiai tézisek messiási abbreviatúrája egyetlen, haladásnak nevezett katasztrófába foglalja egybe az emberi történelmet. (A fordító megjegyzése)>

két fogalom szó szerinti egyezését („a-most-ideje”). Annál inkább fontos ezt megállapítanunk, mert a kifejezés újabb kori története a németben immár negatív és antimessiási töltettel bír: úgy Schopenhauernél („Időnk magára most-időként hivatkozik – ez az egyszerre jellegzetes és jól hangzó név jelöli, hogy kizárólag a mostra gondol, és nem szívesen tekint az eljövendő és ítéletet hordozó időre”,<sup>8</sup> mint Heideggernél („Az ilyen módon az órahasználat során »látott« világidőt *most-időnek* nevezzük [...] az időbeliség eksztatikus-horizontális szerkezetét, melyen a most datálhatósága és jelentéssége alapul, ez az [a vulgáris időértelmezés most-ideje által véghezvitt] elfedés *nivellálja*”).<sup>9</sup> Benjamin megfordítja a most-idő e negatív többletjelentését, visszaadva a fogalomnak azt a messiási időhöz fűződő paradigmaalkotó szerepét, amellyel az a páli *ho nün kairoszban* még rendelkezett.

De térjünk vissza a rekapituláció témaköréhez. A szóban forgó tézis legutolsó mondata – a messiási idő mint a történelem egészének szörnyű abbreviatúrája – minden kétséget kizáróan az Ef 1, 10 átvétele („egybefoglal [azaz rekapitulál – a ford.] magának mindeneket a messiásban”). Ha figyelembe vesszük Luther fordítását, ezúttal is fölismerhető a jelöletlen idézet, „*alle ding zusammen verfasset würde in Christo*”: mindkét alkalommal ugyanaz az ige (*zusammenfassen*) felel meg a páli *anakephalaiozszasztai* fogalmának.

E belső, textuális nyomok elégséges bizonyítékai a tézisek és a levelek között fennálló, nem pusztán gondolati, de szövegszerű megfelelésnek. Nézőpontjukból a *Tézisek* egész szókészlete mélyen páli ihletettséggű. Nem meglepő, hogy az *Erlösung* („megváltás”), a történeti megismerés benjamini gondolatának egyik központi fogalma – nyilván – ugyanaz, mint amellyel Luther az *Epistolák* szintén meghatározó szerepet játszó terminusát, az *apolütrosziszt* fordítja. Hogy Pál fogalma hellenisztikus eredetű (a rabszolgák valamely istenség által véghezvitt fölszabadítása, ahogy Deissmann értelmezi), esetleg zsidó, vagy – ami leginkább valószínűsíthető, mindkettő egyszerre, nem is fontos: az a múlt felé fordulás, amely a benjamini messianizmus sajátja, Pál apostolban találja meg mértékét.

De számontartunk még egy külsődleges nyomot is. Gershom Scholem tudott Benjamin és Pál gondolkodásának közelségéről. Scholem az általa igen jól ismert, „a zsidó forradalmi miszticizmus egyik legnagyobb

8 Arthur Schopenhauer: *Sämtliche Schriften. Parerga und Paralipomena*. Szerk. Wolfgang Friedrich von Löhneysen. Stuttgart/Frankfurt am Main, 1963, 4. kötet, 213–214.

9 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Ford. Angyalosi Gergely et al. Osiris, Budapest, 2001, 483.

alakjaként”<sup>10</sup> emlegetett Pálhoz fűződő viszonya sem volt mentes a kétértelműségekől. Mindenesetre joggal nyugtalaníthatta őt a barátja messianizmussal kapcsolatos gondolatmenetében fölfedezni vélt páli hatás, amiről egyebek mellett nem is beszélt szívesen. És mégis, egyik könyvében található egy passzus, amelyben – ugyanazzal az óvatossággal, amellyel a Sabbatáj Céviről írt könyvében Pált Gázai Nátánnal hozza kapcsolatba – Scholem teljességgel azt sejtetné, még ha rejtjelezve is, hogy Benjamin Pállal azonosíthatta magát.

Arról a helyről beszélek, ahol Benjamin rejtélyes ibizai szövegét, az 1933 augusztusában írt *Agesilaus Santandert* értelmezi. Scholem kommentárjának alapjául az a hipotézis szolgál, hogy az *Agesilaus Santander* (a név, amelyen keresztül Benjamin saját magára utal) valójában a *der Angelus Satanas* anagrammája. Ha nem feledkeztetek meg a 2 Kor 12, 7-ről, ahol Pál *ángelos satanát* a testbe adatott tövissel azonosítja, nem lep majd meg titeket az sem, hogy Scholem pont ezt az igehelyet nevezi meg a benjamini kifejezés lehetséges forrásaként. Az egyébként dőlten szedett célzás a későbbiekben soha nem ismétlődik; de ha számolunk azzal, hogy mind a benjamini, mind pedig a páli szövegrészlet erősen önéletrajzi ihletettséggű, Scholem hipotézise azt sejteti, hogy barátja, amikor az angyallal való titkos kapcsolatára hivatkozik, egyféleképpen Pállal azonosítja magát.

Akárhogy is legyen, azt hiszem, nem kételkedhetünk abban, hogy az *Epistolák* és a *Tézisek*, hagyományunk e két nagy messiási szövege (noha kétezer év távolságra vannak egymástól és mindkettő radikális krízishelyzetben született) olyan konstellációt képez, amely bizonyos okoknál fogva – melyek fölfejtésére viszont titeket ösztönöznék – csak napjainkban válik olvashatóvá.

*Das Jetzt der Lesbarkeit*, az olvashatóság – esetleg a fölismerés, az *Erkennbarkeit* – mostja egy olyan, minden ízében benjamini hermeneutikai elvre mutat, amely a jelenleg uralkodó elv ellentéte: utóbbi szerint minden műalkotás minden egyes pillanatban végtelen értelmezések tárgyát képezheti (végtelen rögtön két értelemben is: kimeríthetetlen, illetve függetleníthető a történeti-időbeli kontextustól). A benjamini elv cserében azt föltételezi, hogy minden műalkotás, minden szöveg történelmi indexet hordoz magán, amely nem csak egy adott korszakhoz való tartozásukat jelzi, hanem azt is, hogy ezek csak egy bizonyos történelmi pillanatban válnak olvashatóvá. Amint azt Benjamin egyik, talán legradikálisabb messiási fejtegetését tartalmazó jegyzetében – amely szemínáriumsorozatunk méltó lezárásául is szolgál – megállapítja:

10 Gershom Scholem: *Zur Kabbala und ihrer Symbolik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1981, 20.

[M]inden egyes most egy bizonyos megismerhetőség Mostja. Benne az igazság a robbanásig töltődött idővel. (Ez a robbanás, és nem más, az intenció halála, amely tehát az igazi történeti időnek, az igazság idejének születésével esik egybe.). Nem úgy van, hogy az elmúlt a jelenbelire vagy a jelenbeli az elmúlra veti fényét, hanem a kép az, amiben a volt a Mosttal villámszerűen áll össze egyetlen konstellációvá. Más szóval: a kép a szüneteltetés csendjében megállt dialektika. Hiszen amíg a jelen vonatkozása a múltra tisztán idővonatkozás, a voltak a vonatkozása a Mostra dialektikus vonatkozás: nem idői, hanem képi természetű. Csak a dialektikus képek az igazi történeti, azaz nem archaikus képek. Az olvasott kép, vagyis a kép a megismerhetőség Mostjában, a legnagyobb mértékben (magán) viseli a kritikai, veszélyes mozzanat bélyegét, azét a mozzanatot, amely minden olvasásnak az alapja.<sup>11</sup>

Székely Örs fordítása

11 Benjamin: *Gesammelte Werke...* Id. kiad. V. kötet, 578. Magyarul lásd: Walter Benjamin: *Passázások (részletek)*. N 3, 1 [N ismeretelméleti jegyzetek; a haladás elmélete]. In Uő: „A szírének hallgatása.” *Válogatott írások*. Osiris, Budapest, 2001, 226.